

ברכות פרק שישי; דף לה

הנה קטעים מתוך ספר הכוזרי (ג, יא-יז) בענין הברכות:
 'כל הנאה חושית שהחסיד נהנה, זוכר הוא לברך את האלו-ה עליה. ונמסר לנו בקבלה כי השיעור הקטן ביותר שבו אדם מיישראל יוצא ידי חובתו בתשבחות לאלו-ה הוא מאה ברכות בכל יום, לא פחות מזה. מהן - הברכות הידועות מסדר תפילותנו, ואחריהן - ישתדל להשלים את המספר על ידי ברכות הנהנין על דברים שבריא ושבאוכל שבשמיעה ושבראיה, וככל אשר יוסיף ברכות יוסיף קרבה אל האלו-ה, וכמו שאמר דוד פי יספר צדקתך, כל היום תהלתך, כי לא ידעתי ספרות - רצונו לומר, אין מספר הברכות יכול להקיף את שבחך אבל אני מקבלו עלי לכל יום מימי חיי ולא אגרע ממנו לעולם!

... אמר החבר: ומה שמרבה נעימות בחיי החסיד ומחזקה ומוסיף הנאה על הנאתו הוא חובת הברכות שהוא חייב לברך על כל מה שהוא מוצא בעולם ועל כל המוצא אותו בעולם.

אמר הכוזרי: היתכן הדבר? והרי הברכות טירחה נוספת הן.

אמר החבר: האין האדם השלם ראוי לכך שיאמר עליו כי הוא מרגיש בהנאה שבמאכלו ובמשתהו יותר מן הילד או מן הבהמה - כשם שלבהמה ראוי ליחס את ההנאה יותר מאשר לצמח, אם כי הצמח מקבל מזון בכל עת?

אמר הכוזרי: אמנם כן! בגלל היתרון שיש לו לאדם בתחושה ובהכרה בשעת ההנאה. כי השיכור אשר בשעת שכרותו הובאו לפניו כל הדברים שהוא מתאוה אליהם, ואכל ושתה ושמע ניגונים ונמצא בחברת רעיו, וחשוקתו מחבקתו - אילו סופר לו על כל זה לאחר שנתפכה, היה מצטער על כך והיה חושב כל זה להפסד ולא לשכר, הואיל וההנאות ההן לא באו לידו כשהוא במצב של הכרה מלאה ותחושה שלמה.

אמר החבר: לעומת זה ההכנה להנאה וההבחנה בה והמחשבה על העדרה לפני בואה - כל אלה כופלות את ההנאה. וזוהי אחת מתועלות הברכות לכל מי שקיבל עליו לקיימן בכונה ובשלמות, כי הן מביאות לנפש האדם את ההבחנה במין ההנאה ומולידות את ההרגשה בצורך להודות עליה למי שנתנה, לאחר שהיה האדם חושש להעדרה - ואז תגדל השמחה על הנאה זו. כך אתה מברך 'שהחינו וקיימנו' שהרי אתה רואה את עצמך מזומן למות ונמצאת מודה על היותך חי עוד ורואה זאת כזכיה, ויקל בעיניך החולי, ואף המות בבואו בזמנו, כי בעשותך חשבון נפשך מצאת כי ממשאך ומתנך עם אלקיך יצאת ברווח, שהרי לפי טבעך ראוי אתה כי יעדר כל טוב ממך, כי עפר אתה, אך האלו-ה היטיב עמך ונתן לך חיים והנאה, ועל אלה אתה מודה.

ובבוא השעה כי יטלם ממך, תודה ותאמר 'ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך' – וכך תימצא
נהנה כל ימי חיך. ומי שלא קיבל עליו דרך זו, חשוב את הנאתו לא להנאה אנושית כי אם
להנאה בהמית, בדומה להנאת השיכור שהזכרנו למעלה.

עוד בענייני הברכות בכלל וברכות הנהנין בפרט – ע' ליקוט וסיכום מראשונים ואחרונים בהקדמת הספרים 'פתחי
הלכה' ו'זאת הברכה'; 'אוהב ישראל' נשא; 'חורב' פרקי העבודה; 'אגרות צפון' מכתבים יד-טו. וע"ע במובא
להלן לח נג:

*

'קדש הלולים... אחליה והדר אכליה'. דרש 'הלול – חלול'. וכן מצינו דרשות רבות בדרו"ל, המבוססות על
חילוף אותיות ה' ח', וכן על שאר חילופי אותיות ממוצא אחד. ע' במצוין ביוסף דעת סנהדרין לט ומנחות נג.

'אידיך, דבר הטעון שירה טעון חלול ושאינו טעון שירה אין טעון חלול... אלא סברא הוא...'.
פירוש, אין נוהג דין רבעי אלא בענבים המיועדים לייין שאומרים עליו שירה, אבל הבוצר ענבים כדי
לאכלם – פטור מרבעי.

ומשמע שזהו רק למאן דאמר 'כרם רבעי' אבל מאן דאמר 'נטע רבעי' אינו דורש 'הלולים – חלולים'
שהרי לדעתו רבעי נוהג אף בשאר אילנות. וכן כתב רש"י. וא"כ לשיטתו נוהג רבעי בענבים שבצרם
לאכילה ולא לייין.

אלא שמדברי הרמב"ם לא משמע כן, שפסק להלכה (מעשר שני ורבעי ט, א; מאכ"א י, טו) 'נטע רבעי', ומאידך
משמע מדבריו (מתנות עניים ד, כז) שהבוצר ענבים אינו חייב ברבעי אלא אם בצרם לייין אבל בצר כדי
לאכלם פטור.

ואולי סובר הרמב"ם שלפי מסקנת הסוגיא שחייב ברכה נלמד מסברה, שוב נותרו שני 'הלולים' לדרשא,
ואפילו למאן דאמר 'נטע רבעי' יש לדרוש 'הלולים – חלולים', ואף על פי שרבעי נוהג בכל הנטיעות
[דלית ליה גזרה שוה דרבי מ'תבואת הכרם'], מודה הוא לדרשה שדבר הטעון חלול טעון חלול – למעט
ענבים שאינם לייין שפטורים מרבעי (עפ"י אור לציון לגר"צ אבא שאול זצ"ל, ח"א י"ד יח).

צידד עוד לפי דעת הרמב"ם שגפן אחת וכן אילנות בודדים, פטורים מן הרבעי, ורק 'כרם' חייב דהיינו חמש נטיעות. והעלה
שיש לחוש לדבר לחומרא, לחייב בתרומות ומעשרות לפירות של השנה הרביעית מאילנות בודדים, כי שמא פטורים מן
הרבעי.

עוד בדין רבעי בחו"ל, ע' רמב"ם מאכ"א י, טו; מעשר שני ט, א; שו"ת הרשב"א ח"ו עב. וע"ע במובא בסוטה מג.

'אלא סברא הוא, אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה'. רש"י: '... אלא סברא הוא
דכיון דנהנה צריך להודות למי בראם'. יש לדקדק בלשונו שאין סברה שאסור לאכול בלא ברכה אלא
הסברה היא שחייב לברך על אכילתו. ונפקא מינה למי שאינו יכול לברך או שפטור מלברך – מותר
לו לאכול ללא ברכה. כגון מי שמתו מוטל לפניו. וכן כשיש ספק בחיוב הברכה – אוכל ללא ברכה.
אך סברה זו אינה תואמת עם דעת הר"י (בתוס' לעיל יב.) שבספק אסור לאכול ללא ברכה. וגם דלא
כהמשנה – ברורה שכתב שבמקום שאינו יכול לברך, כגון מקום שאינו נקי – אסור לשתות.
ונראה שרש"י הולך לשיטתו בסמוך, במה שמפרש 'כאילו גזול להקב"ה' – את ברכתו. ואינו מפרש
שגזול את המאכל כשאוכלו ללא ברכה. [ומצינו 'גזילה' כיוצא בזה – כמה שאמרו (לעיל ו): שאדם שאינו

משיב שלום לחברו נקרא גזלן, הרי שנחשב לגזלן כאשר אינו נותן לזולתו מה שראוי ליתנו לו] (מהגרונ"ג גולדברג שליט"א).

וכן מבואר בספר מנחת שלמה (להגרש"ז אויערבך זצ"ל. ית,ח), שעיקר תקנת ברכת הנהנין היא בגדר חיוב שחייבו חכמים להודות ולהלל לה' קודם ההנאה, וחייב זה סברא הוא משום מדת דרך ארץ, וכמו שחייבו ברכת המצוות, אלא שבברכות הנהנין חיוקו חכמים את החיוב ואמרו שכל זמן שלא ברך הרי הוא כמועל וכגזול. הוי אומר: האיסור להנות בלא ברכה אינו עצמי, אלא מסתעף מן החיוב לברך. ולכן כל שהוא פטור מן הברכה, אין עליו איסור כלל.

ועל כיוצא בזה נשאל בשו"ת שבט הלוי (ח"ו כג); מי שאינו יכול לברך משום אי נקיות וכדומה – מהו לאכול ולשתות ללא ברכה? –

וכתב: הן אמנם אסור להנות מן העולם הזה ללא ברכה, אבל האנוס מלברך פטרוהו ממנה. ואולם אין נקרא אונס אלא לזמן ממושך [ולכן אדם שהוא בבית המרחץ וצמא לשתות, אין לו לשתות ללא ברכה, שהרי יכול לצאת ולברך]. ואם מתבטל ממזון יום שלם – ודאי זהו אונס גמור ויאכל ללא ברכה. וחולה שיש בו סכנה ונמצא במצב שאין יכול לברך – מותר לו לאכול בלא ברכה, אפילו אם אין במניעת האכילה שום חשש סכנה.

ובספר עמק ברכה (הל' ברכות הנהנין א) הגדיר זאת כשני דינים החלוקים ביסוד דין ברכות הנהנין: איסור להנות ללא ברכה, ותקנת מצות ברכה (כמו שתקנו בברכת המצוות). וכתב לחדש לפי זה שיש מקום לומר [לפי ה'סלקא דעתין' בגמרא. ואף לפי המסקנא – לדעת הרא"ש] שמי שאכל ללא ברכה, יברך 'ברכה שלפניה' לאחר אכילתו – מפאת הדין השני, כברכת המצוות (להרא"ש), ולא מצד האיסור. ע"ש. ואולם הסכמת הפוסקים שלאחר אכילה אינו חוזר ומברך (ע' להלן נ-גא).

א. כסברה הנכרת, שלא אסרו חכמים לאכול כשאינו יכול לברך, יש להוכיח מן הדין המובא להלן (ג); שכח והכניס אכלין לתוך פיו – אם זה דבר שאי אפשר לפלטו ולאכלו שוב ולא לסלקו לצדדים בפיו, כגון משקים – בולעם. הרי שמתירים לו להנות בלא ברכה באופן שאין לו אפשרות לברך עליו בלא שייפסד, ואעפ"י שפשע תחילה ושכח לברך. ואפשר נפקא מינה לענין נתינת מאכל לפני אדם כופר, ש"א שגם אם הוא יאמר ברכה אין ברכתו ברכה, ואם כן היה נראה שאין איסור ליתן לו לאכול שהרי במצב שהוא נתון בו עתה, שטחו עיני שכלו ולבו מלראות האמת, אי אפשר לו לברך, ושוב אין איסור ליתן לו לאכול. ואולם בפת אסור משום נטילת ידים. ואולם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה יג,ו) לא נקט כסברה זו.

ב. במחלוקת הראשונים בענין ספק בברכות הנהנין, האם מותר לאכול ללא ברכה אם לאו, הכרעת הפוסקים היא שמתיר לאכול ולא יברך, ודלא כמו שכתבו מהרש"א ואבן העזר (עתוס' יב: ובמפרשים; חק יעקב תעד סק"ב [ומהרי"ל שהביאו שם, כנראה סבר כד' מהרש"א. שו"ת שבט הלוי ח"ט קיט,ב]; מנחת שלמה ית,ה; שו"ת שבט הלוי ח"ז כט. וכן משמע משו"ע ומשנ"ב קסז,ח).

ובספר אפיקי ים (ח"ב ג, ובקונטרס אחרון שם) צדד להכריע להלכה בספק לברך בלשון לעז כגון 'ברוך רחמנא', כהוראת החתם-סופר. וכן כתב בפני יהושע, וכן פסקו בחיי אדם (מט,ב) ובערוך השלחן. ואולם בשו"ת אגרות משה (ח"ד מ,כז) חולק. וע' גם בבגדי ישע (קפת,יא) שאין לומר בספק ברכות 'ברוך רחמנא... שאעפ"י שאין בכך הזכרת שם לבטלה, אבל אין לומר ברכה בתורת חובה במקום שלא תקנו חכמים. וע"ע מנחת שלמה ח"ב ג. וראה עוד במובא להלן מ: ובמש"כ להלן מה לענין ספק בברכת הזימון.

וע"ע: אבי עזרי ברכות ד,ב; שבט הלוי ח"ו כג, כט; קובץ זבח משפחה ח"ב עמ' 132.

'אמר רבא: ילך אצל חכם מעיקרא וילמדנו ברכות כדי שלא יבא לידי מעילה' – ואם אינו הולך

ללמוד והרי הוא מסופק כיצד לברך – אין לו לאכול עד שילמד, אבל מי שלמד ההלכות ואינו יכול לברך הדבר – מברך 'שהכל' ואוכל (עפ"י מגן אברהם רב סקל"ו; חיי אדם מט, ב; משנה ברורה רב סקפ"ד רו סק"ד). ונראה שפשט דברי הגמרא ילך אצל חכם וילמדנו כדי שלא יבוא לידי מעילה – שאם לא ילמד עלול לטעות ולברך ברכה שאינה ראויה וכאילו לא ברך כלל. אבל אם מברך 'שהכל' הלא כיון שנפטר וגם מותר לו להמשיך לאכול על סמך ברכה זו, אין כאן מעילה. ומה שכתבו האחרונים שאסור לו לאכול כשלא למד, היינו משום החיוב שחייבו חכמים לברך ברכות פרטיות אבל לא משום לתא דמעילה. וכן משמע בתר"י (מרי"ג).

ואולם הנצי"ב (בחיידושו כאן) נקט להפך, שהשמיענו כאן שתקנתו היא ללמוד מעיקרא אבל אם לא למד מותר לו לאכול כשאינו יודע כיצד לברך [ולכך אמרו 'מעל' דהיינו שוגג]. והרי זה דומה לאדם שאין לו מזווה בביתו שמותר לדור בו (ודעה זו מובנת רק לפי ההנחה דלעיל שתקנת החכמים היתה על צד החיוב ולא בתורת 'איסור'). [וכתב שם שזה שהביאו התוס' (לז.) מהירושלמי שהמסופק כיצד לברך לא יאכל – היינו בספק ברכה אחרונה שמן התורה היא, ולא בספק ברכה שלפניה. וכבר העיר שאין כן דעת המגן-אברהם והט"ז].

וע"ע להלן מ. בענין ברכת 'שהכל' הפוסרת את הכל.

(ע"ב) 'בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתך נעשית על ידי עצמן שנאמר ואספת

דגנך'. כבר עמדו המפרשים על השאלה, הלא פרשה זו מדברת ב'אם שמוע תשמעו' – ופרשו התוס' שעושים רצונו של מקום ואין עושים כל כך.

ובאר המהרש"א ז"ל שבפרשה זו נאמר **בכל לבבכם ובכל נפשכם** אבל לא הוזכר 'בכל מאדכם' כבפרשה ראשונה – **בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך**. הרי שמדובר כאן במי שמוסר יצרו ונפשו לעבודת ה' אך לא את ממונו. ולכן ענשו מדה כנגד מדה; כיון שממונו חביב עליו כל כך שאינו מותר עליו לעבודת ה' – מלאכתו אינה נעשית על ידי אחרים ונצרך הוא בעצמו לטרוח בה.

[מכאן הוראה למעשה, שהרוצה להקדיש חייו לתורה ולבטוח בהש"ת שימציא לו פרנסתו, חייב להיות נקי לגמרי בעניני ממונות. אוהב כסף ורכוש לא יצליח להקדיש חייו לתורה! המבזבז כסף למותרות והמגלגל בהלואות לא יכון בשום אופן להיות תורתו אומנותו. ואין צריך לומר שהמצידי ביתו במיטב הטעם ובריהוט מפואר ואין לו כסף לזה, כי מוטב שיבקש פרנסה באיזה מקצוע ולא יתמרר להיות 'ת"ח שתורתו אומנותו!' על זה כתב מרן בעל החוון-איש נ"ע ב'הנהגות לבן תורה': 'ליזהר מאד שלא ללות כסף משום אדם' (אגרות חו"א ח"א כ).

הלווה כסף בלי פקוח נפש ויודע מראש שיצטרך לגלגל בהלואות כי אין לו במה לשלם – על מי הוא בוטח? בודאי אין כאן אלא בטחון של הבל, ותלמיד חכם שתורתו אומנותו הוא לא יהיהו! עלי שור ח"ב עמ' תריג].
ע"ע באריכות בספר 'תולדות יעקב יוסף' בהר; 'אוהב ישראל' תרומה ד"ה ושמת את השלחן.

'אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידן'. ההדגשה על המלה הרבה, כי אכן דרך הרבים היא לעסוק במלאכה עם התורה, אבל אנשים יחידים יכולים לזכות להיות עסקם בתורה בלבד, והקב"ה ודאי ימציא להם פרנסתם.

ובפרט אם כבר נמצאו אנשים שרוצים להספיק להם צרכיהם כדי שיוכלו לעסוק בתורה, בודאי לא שייך על זה מאמרם 'כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון' (עפ"י נפש החיים שער א ועוד אחרונים – מובאים בבאר הלכה קנו; ספר המקנה קדושין פב; תולדות יעקב יוסף וחדושי הגרי"ז – חיי שרה. וע"ע: פירוש מהר"א מוידושיטוב על מדרש איכה פ"א (ע, ב); מכתב מאליהו ח"א עמ' 199; אור שמח ת"ת א, ב; משך חכמה נצבים ל, ט).

וזו לשון הרמב"ם ז"ל (סוף ספר זרעים): 'ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר

נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלקים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם – הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים. הרי דוד עליו השלום אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי.

'כל אדם צריך לקבל עליו עול מלכות שמים בכל יום בתכלית התוקף, שמתרצה למסור עצמו לגמרי ולהכלל במקורו, וזהו פרשה ראשונה דקריאת שמע, הגם דבפרשה שניה אחר כך נאמר ואספת דגנך שלמדו מזה בברכות הנהג בהן מנהג דרך ארץ, שהיא בלשון רבים אמורה, ואמרינן שם 'הרבה עשו כר' שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם' – דאי אפשר לרבים ולכל העולם כולו להיות כר' שמעון בר יוחאי, ולכך לא נאמר שם 'בכל מאדך' שפירושו ממונך, להפקיר הכל – שזה אינו לרבים שצריכים לנהוג במדת דרך ארץ ולהשגיח על ממונם גם כן, להיות במה להתפרנס וקיום חיותם, ונקראת פרשה זו (לעיל יג.) 'עול מצוות' – שרק מקבל עול מצוותיו יתברך לעבדה ולשמרה ולקבוע עתים לתורה, והכל כפי כח אדם ולא לצאת מהגבול ומדת דרך ארץ דעולם הזה, מה שאין כן פרשה ראשונה דנאמר בלשון יחיד, ליחידים אשר ה' קורא, כר' שמעון בר יוחאי, נאמר ובכל מאדך היינו להיות מופקר לגמרי, וזהו עול מלכות שמים ועול תורה... וכל אחד צריך גם כן לומר פרשה ראשונה ג'כ, שתחלת קבלתו בכל יום עול מלכות שמים צריך להיות בענין זה, גם להיות מופקר אם יהיה רצון הש"י כך, רק מי שמנהיג במדת דרך ארץ והגדרה הוא מפני שהרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידן, שאין זה רצון הש"י, וכן אפילו אותם היחידים צריכים גם כן שיאמרו פרשת 'והיה אם שמוע', כמו שאמרו לרשב"י בשבת (לא) שיחזור למערה כי אי אפשר להיות כן רק במערה וחוץ לעולם הזה אבל בעולם הזה הקב"ה רוצה בישוב העולם ולא תוהו בראה וגו'. והנהגה זו לצאת מגבולו ומכפי מה שהוא כלי לקבל בעודו בגוף, זהו הנהגה מעולם התוהו כנודע סודם שבקשו לקבל שפע אור שלמעלה מכח המגבילים המכונה 'כלי', רק בעולם הזה שהוא בכלי המגדיר אמרו (בתענית כב:) 'נשמה שנתתי בך החייה' ולא יפקיר לגמרי לצאת מגבול כלי הגוף, רק צריך שיהיה בו כח זה של ההפקר לגמרי גם כן, רק אצל היחיד זה בתוקף ולרבים זה, אבל מכל מקום כל אחד צריך לשניהם...'

(מתוך צדקת הצדיק רכד. עע"ש בהמשך)

'אלא [נראה שצ"ל: לא. ובדפוסים ישנים ליתא כלל לתיבה זו, ומהרש"ל הוא שהוסיפו. ע' דק"ס], חמרא סעיד ומשחא לא סעיד'. אף על פי שתקנו ליין ברכה משום מעלתו שהוא סועד ומשמה – אם ברך עליו 'בורא מיני מזונות' לא יצא. [ורק בברכה שלאחריה הוזכר בפוסקים (עפ"י תלמידי רבנו יונה, וכן דעת רוב הפוסקים) שאם ברך שלש ברכות על היין יצא – שמעלת 'סעיד' אינה אמורה אלא לענין ברכת המזון, אבל לענין ברכה שלפניה תקנו ליין ברכה מיוחדת ולמיני מזונות ברכה מיוחדת] (עפ"י אגרות משה חו"מ ח"ב מא,ו). ומשמע שאפילו לפי מה שכתבו הרבה אחרונים שאם ברך 'בורא מיני מזונות' על שאר מאכלים מלבד מים ומלח – יצא (וכן מובא במשנ"ב רח ובשעה"צ אות לא ובבאה"ל שם ובסי' קסו, ד"ה במקום [ואולם מדברי רעק"א בגליון הש"ס לו: נראה שנקט בפשיטות שלא יצא]. וע' באגרות משה או"ח ח"ד מ,א שלכתחילה אין לו לאכול על סמך ברכה זו אלא כמות מנימלית) – יין שונה שתקנו לו ברכה מיוחדת, שהרי הוא דומה למזונות בכך ששניהם זייני ועל שניהם אין קובעים סעודה, ואעפ"כ ייחדו ברכה נפרדת לכל אחד – מזה נראה שאינו כלול בברכת 'מזונות'. ע"ש.

פרפראות

'אין אומרים שירה אלא על היין' –

'וברית מילה שחל שמיני שלו ביום כיפורים... אנו נמנעים ואין אנו אומרים ברכת מילה שעל הכוס לפי שאין אומר שירה כי אם על היין ובוים הכפורים אי אפשר להטעימו אפילו לקטן דלמא אתי למסרך...' (מתוך מרדכי סוף יומא, תשכז).

וע' גם במרדכי סוף פסחים ובעוד ראשונים, שלכך מחלקים ההלל בליל פסח, כדי לומר שירה על הכוס השני, שאין אומרים שירה אלא על היין.

ומ"מ כשאין יין יש סוברים שאפשר אף על שאר משקים כשהם 'חמר מדינה' (ע' רמ"א סו"י תפג. וכן נראה פשוט לענין ברית מילה).

(ע"ב) 'כל הנהגה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל...' יש מי שפרש לפי שהברכות גורמות להשפעה ולברכה בישראל, והרי זה שאינו מברך מונע השפעה זו, שהקב"ה חפץ לברך את ישראל, נמצא כאילו הוא גוזל לקב"ה ולכנסת ישראל (עפ"י הנצי"ב בחדושי ובתשובותיו – ח"ה צ. ע"ש בהרחבה. וע"ע בן יהודע שבת ל).

דייקו לומר 'מן העולם הזה' כי כאן צריך להכיר ולברך להש"י על כל טובה, לפי שקיימים אומות העולם האומרים על הכל 'כוחי ועוצם ידי', אבל לעתיד שיראוהו כל המעשים וישתחוו לפניו כל הברואים, לא נצטרך לברך על כל טובה, כי אז יכיר כל העולם שהכל של הש"י (עפ"י מי השלוח).

'הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידן' – לפי שעשו זאת 'כרשב"י', כלומר לא עשו זאת לשם שמים באמת, אלא עשו כחיקוי למדרגת רשב"י, או עשו כדי להגיע למדרגתו הגבוהה בזמן שלא היו עומדים באותה מדרגה;

כי הנהגה זו היא למעלה מן הטבע, לבטוח בהקב"ה שיוזמין לו פרנסתו ללא השתדלות מצדו. וכל מי שאינו נמצא במדרגת בטחון זו והוא נוהג כרשב"י נמצא קרח מכאן ומכאן, לא ימצא פרנסתו וגם תורתו אינה מתקיימת (עפ"י בעש"ט – צוואת הריב"ש דף ו. תולדות יעקב יוסף, מקץ דף לה: ושם פר' נח וישלח וישב).

'ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי כי היכי דלא תטרדו במזוניכו כולא שתא' –
'... ושני חדשים אלו היו מכינים למזון לכל החורף וקיץ כמו שאמרו (ברכות לה:). ומסתמא כן למזון הנפש, כי הנהגת כל השנה מקבלים מב' חדשים אלו...' (מתוך רסיסי לילה לט עמ' 71).

דף לו

באורי פשט; מושגים

'יערענו בשמן'. לפרש"י כנראה זהו לשון 'ארגור' [והע' מתחלפת בג'. ושמא י"ל 'יערענו']. ולפירוש התוס' כל בליעה שאינה אלא לרפואה נקראת כן. וע' בסוטה יט: 'מערערין אותה ומשקין אותה בע"כ', וזו ג"כ לשון בליעה, כמו 'יעלעלו דם' (איוב לט, ט), כאומר 'על על' (עפ"י רש"י איוב). ולפרש"י כאן יש לפרש כיון שמתנגדת היא לשתיה מכחכת בגרונה.

שאלות ותשובות לסיכום ולחזרה

פרק שישי; דף לה

סג. א. כיצד מברכים על פירות האילן ועל פירות הארץ?
ב. מהו מקור חיוב ברכות המזון, לפני האכילה ולאחריה?

א. שנינו, על פירות האילן אומר 'בורא פרי העץ' חוץ מן היין שעליו הוא אומר 'בורא פרי הגפן'. ופרשו בגמרא שלכך יחדו לו ברכה לעצמו – משום חשיבותו, על שהוא סועד ומשמת. בירושלמי אמרו שמברכים על היין 'הבורא (לא 'בורא') פרי הגפן' כשם שאומרים 'המוציא לחם' (ע' להלן לח מחלוקת תנאים). אבל לא נהגו כן, כי רק בפת אומרים כן כדי שלא תיבלע האות מ' בתיבה שלפניה, 'העולם' (עפ"י ראשונים להלן לח).
דין יין חי – להלן נ:

על פירות הארץ אומר 'בורא פרי האדמה' חוץ מן הפת שאומר עליה 'המוציא לחם מן הארץ', מפני שהיא סועדת.

בכלל פירות הארץ, הכוסס את החטה (לו). ושאר דגנים (עפ"י רמב"ם ברכות ג,ב). יש אומרים אפילו חיים (ערא"ש שם; או"ח רח,ד. ונראה שזהו רק במקום שהדרך לאכלן כן – עפ"י חיי אדם, מובא בבאה"ל רה ד"ה שטובים). וי"א דוקא מבושלים אבל חיים מברך 'שהכל' (עפ"י מאירי לו).
בהגדרת פרי עץ ופרי אדמה – ע"ע להלן מ.

הירקות (הם מיני עלים או קלחים הנאכלים) – נכללים בפרי הארץ ומברך עליהם 'בורא פרי האדמה'. רבי יהודה אומר: 'בורא מיני דשאים'. ואין הלכה כרבי יהודה (רב חיינא בר פפא, להלן מ).

על מיני שרשים כגון צנון ובצל, נראה שמברך 'בורא פרי האדמה' גם לרבי יהודה (חדושי הנצי"ב; אגרות משה או"ח ס). ועל מיני קטניות – הנצי"ב כתב שמברך 'בורא פרי האדמה' אף לרבי יהודה. וצ"ב, שבגמרא להלן (לו). מבואר שעל חטה מברכים לרבי יהודה 'בורא מיני זרעים'. ולכאורה נראה הוא הדין לקטניות. וכן אמרו בתוספתא (פ"ה) שלר"י על הזרעים אומר 'בורא מיני זרעים'. ויש להעיר מדברי תר"י שפירש במשנה 'על פירות הארץ אומר פרי האדמה' – קטניות, ומשמע מלשון המשנה שרבי יהודה לא נחלק על כך.

ב. הברכות לפני האכילה, למסקנת הגמרא מקורן בסברה; אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. ולהלן (מה): מצינו לימודים נוספים לברכת הנהנין: 'כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכן?!' (וכתבו התוס' שאין זה 'קל וחומר' ממש. פירוש, שהיא סברה רק לתקן חיוב שהרי ממדת ד"א שצריך לברך מיד שבא ליהנות. וע"ע משך חכמה עקב ח,י); ... וברכת על הארץ הטבה אשר נתן לך – משנתן לך (רבי); וברך את לחמך – ברך עם לחמך (רבי יצחק); ... כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקראים (רבי נתן).

חיוב זה אינו דאורייתא אלא מתקנת חכמים (כן הוכיחו התוס' כאן ובכ"מ, וכן מבואר ברמב"ם ריש הל' ברכות. וכ"כ בשטמ"ק להלן מה: שאתן הדרשות אינן אלא אסמכתא. וכבר השיגו על דברי הפני-יהושע כאן שכתב שהיא סברה דאורייתא. ואולם הרשב"א שם כתב שאותם חכמים שדרשו מקראי סוברים שהוא חיוב דאורייתא אלא שלהלכה אין אנו נוקטים כמותם).

ואמרו: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל; ... כאילו נהנה מקדשי שמים (לה' הארץ ומלואה); כאילו גזל להקב"ה וכנסת ישראל (גזל אביו ואמו...).

ואין שיעור לחיוב ברכה שלפניה אלא כל טעימה שיש בה בליעה כשלהי טעונה ברכה, שאי

אפשר שלא יהנה קצת במה שבולע ואסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה (עפ"י ראשונים; או"ח ר"ס רי). הלכך הלועס גומי לעיסה ('מסטיק') שיש בו טעם – מברך עליו, שהרי הוא נהנה מן הטעם בלעיסתו (שו"ת אור לציון ח"ב יד, ח).
הראב"ד (להלן) כתב שפת פחות מכזית מברכים לפניו 'מזונות'. ואילו הרשב"א ועוד ראשונים חולקים.

ברכה שלאחר המזון על הפת – מן התורה, ואכלת ושבעת וברכת.
יש אומרים שאין שיעור קבוע לאכילה לחיוב ברכת המזון מהתורה אלא כל ששבע בפועל מאותה אכילה חייב. וי"א אף בכביצה חייב מהתורה. וי"א אפילו בכזית בלא שביעה (ע' במובא לעיל כ).

יש סוברים עפ"י סוגינתו שגם אחר אכילת כל מין משבעת המינים חייבים לברך מן התורה (ע' רא"ש; תר"י (כה סע"א בדפי הרי"ף); חדושי הרשב"א ובשו"ת ח"ד רצה; טור סוס"י רט; מג"א קעב סק"ג; חזו"א כו, ח) ויש אומרים רק אחר הפת (ערמב"ם ברכות ב ובכס"מ. וע"ע: ערוך השלחן רה, ג; מנחת ברוך ה). ויש להחמיר בספק ולאכול עוד עד שיתחייב בודאי לברך (משנ"ב סק"י מאהרונים. ובחזו"א לד, א) נקט לעיקר שברכת מעין שלש לאו דאורייתא, כסתימת השו"ע.

ומכל מקום אין מברכים שלש ברכות אלא על הפת [ודלא כרבן גמליאל. ע' להלן מד] הואיל ואדם קובע עליה סעודתו, ולא בדבר אחר. ואפילו קבע סעודה על היין [שהוא סועד ומשמח] – לא נתברר אם קביעות היא זו אם לאו, וכעת עכ"פ בטלה דעתו אצל כל אדם.

סד. לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, והגית בו יומם ולילה; ואספת דגנך – כיצד יתקיימו שני המקראות?

רשב"י אומר: לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה – דברים ככתבם, אבל בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, לא זכו שתיעשה מלאכה על ידי אחרים ועל זה נאמר ואספת דגנך. רבי ישמעאל אומר: הנהג בהן (בדברי תורה) מדת דרך ארץ. ולא ימוש אינו ככתבו (אלא על ידי שינהג דרך ארץ עם דברי תורה, ע"כ לא ימוש ממנו).
אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן. כר' שמעון בן יוחאי – ולא עלתה בידן. אמר להם רבא לתלמידי החכמים: בבקשה מכם, אל תראו לפני בימי ניסן ותשרי – כדי שלא תיטרדו במזונותיכם כל השנה.

פסק רבא כרבי ישמעאל. וכך קיימא לן (הנצי"ב). ואמנם כן מובא בשלחן ערוך (או"ח קנו) שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, אולם זוהי הוראה לכלל אבל אנשים יחידים יכולים לזכות למדרגה רמה, להיות עסקם בתורה בלבד והקב"ה ימציא להם פרנסתם ודאי. ובפרט אם כבר נמצאו אנשים שרוצים להספיק לו צרכיו כדי שיעסוק בתורה – בודאי לא שייך על כך מה שאמרו 'כל תורה שאין עמה מלאכה...'. (עפ"י באור הלכה שם). וע' באריכות בתשב"ץ קמב"קמח.

וכן חייב אדם ללמד את בנו אומנות (קדושין כט. או"ח שו"ג; מג"א סוס"י קנו). ובדורות האחרונים שהתירו ליטול שכר על לימוד תורה לאחרים, וכן נהגו התר זה מאות בשנים לקבל משרת רבנות בשכר וכד' – הרי בכך שמלמד האב את בנו תורה הוא כמלמדו אומנות, אם לימדו עד כדי שראוי ללמד לאחרים או להיות רב במקום כלשהו ויוכל להתפרנס מכך (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ד סי' לו אותיות יא טו. עע"ש).

דורות הראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי – זו וזו נתקיימה בידם. דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי – זו וזו לא נתקיימה בידם.

קמ